

До спеціалізованої вченої ради ДФ 26.007.110
в Національній академії внутрішніх справ за
адресою: 03035, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

ВІДГУК

офіційного опонента доктора психологічних наук, професора Казміренка В'ячеслава Петровича на дисертаційне дослідження Бичкової Світлани Сергіївни «Психолого-правова характеристика позбавлення батьківських прав», представлене на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 – Психологія

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Дисертаційна робота С. С. Бичкової присвячена актуальній проблемі, оскільки психологічні питання позбавлення батьківських прав залишаються без належної уваги серед науковців. Додаткового підтвердження своєчасності розроблення заявлена тема набуває в контексті затвердження Указом Президента України 24 березня 2021 року Національної стратегії у сфері прав людини, одним із стратегічних напрямів якої визнано забезпечення прав дитини. При цьому як завдання проголошено створити умови для виховання кожної дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, в сім'ї або умовах, максимально наближених до сімейних. Слід зазначити, що системно ці питання не ставились на порядок денний наукового та практичного дискурсу, що лише підтверджує наукову новизну проведеного дослідження.

У даному контексті своєчасним, важливим та вельми актуальним видається обраний дисертанткою напрям наукового пошуку. Більше того, сфокусувавши науковий інтерес на встановленні особливостей процесу, підстав і наслідків позбавлення батьківських прав, С. С. Бичкова спрямувала своє дослідження на забезпечення попередження виникнення

негативних наслідків після винесення судом рішення про позбавлення батьківських прав, а також їх подолання. І це потребує підтримки і схвалення, оскільки при проживанні дитини в дисфункційній сім'ї у неї розвиваються численні когнітивні розлади, виробляються негативні установки, втрачається впевненість у собі і самоповага. Після цього не завжди дитину можна швидко повернути до нормального життя, вона потребує тривалої психологічної реабілітації.

Дисертантка констатує відсутність цільових досліджень, присвячених питанню позбавлення батьківських прав у психологічній науці, а в основі наукових висновків, сформульованих у дисертації, визначає праці вітчизняних вчених із окремих питань відповідного контексту, зокрема таких, як: Ю. В. Довгопол, В. О. Казміренко, Г. А. Кошонько, К. С. Максименко, І. І. Масимів, В. С. Медведєв, С. В. Мітіна, О. В. Романенко, С. О. Прокоф'єва-Акопова, С. Б. Сафонова, З. В. Спринська, О. М. Степанов, М. М. Фіцула, О. М. Цільмак, О. В. Чистяк, О. С. Шукалова.

Отже, актуальність дисертаційного дослідження «Психолого-правова характеристика позбавлення батьківських прав» визначається необхідністю комплексного вивчення психологічних аспектів позбавлення батьківських прав з метою розробки та удосконалення заходів із попередження виникнення негативних наслідків відповідного рішення, їх подолання у разі виникнення та забезпечення підготовки дитини до прийняття змінених реалій її життя.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій зумовлюється належним рівнем обґрунтованості висновків дисертаційного дослідження поряд із його результатами.

Передусім слід відзначити, що авторкою були належним чином визначені об'єкт та предмет дослідження. Обрані здобувачкою методи наукового пошуку також відповідають заявленій проблематиці, є логічними та прийнятними в аспекті визначеного предмета дослідження, а

їх застосування дозволило виконати поставлені завдання в повному обсязі й досягти кінцевої мети дослідження.

Структура дисертації С. С. Бичкової логічна та послідовна, відповідає окресленим завданням наукового пошуку, що отримало втілення в логічно вибудованому матеріалі дослідження та формує враження про комплексність, повноту і завершеність роботи, обґрунтованість вироблених дисертанткою висновків та інших результатів проведеної роботи.

Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (257 найменувань) і шести додатків.

Ознайомлення із змістом **першого розділу** дисертації «Загальнотеоретичні та методологічні засади дослідження позбавлення батьківських прав як психолого-правової проблеми» свідчить про ґрунтовне вивчення С. С. Бичковою методологічних і наукових основ досліджуваної проблеми.

Дисертанткою проаналізовано стан розробки проблеми позбавлення батьківських прав у психологічній науці, в результаті чого зроблено висновок «про те, що зазначена тематика предметно науковцями не досліджувалася. Наявні наукові праці присвячені або правовому інституту позбавлення батьківських прав, або психологічним проблемам сім'ї, або фрагментарно психологічним аспектам влаштування дитини до сімейних форм виховання, або психології судової діяльності в цілому тощо».

Далі визначено методологію проведення дослідження у відповідному напрямі. Розуміючи глибину і значення дослідження позбавлення батьківських прав на рівні дисертації авторка зупиняється на трьох групах методів, на яких таке будуватиме свою роботу: філософські методи, загальнонаукові та спеціально-наукові методи пізнання психологічних явищ і методи емпіричного дослідження, або методи вивчення особистості.

Завершується аналізована частина дисертації здійсненням порівняльного аналізу вітчизняної та зарубіжної практики позбавлення батьківських прав. При цьому С. С. Бичкова відзначила, що система захисту прав дітей в Україні вже відображає значну кількість принципів та ефективних підходів міжнародної практики. Однак в нашій країні не застосовуються спеціальний порядок судочинства щодо дітей, не існує в Україні і практики залучення ресурсів суспільства для вирішення питань захисту прав та інтересів дітей, їх влаштування та забезпечення соціальної і психологічної підтримки, супроводження.

У **другому розділі** дисертації «Психологічна характеристика підстав та процесуального порядку позбавлення батьківських прав» авторкою проаналізовано кожне діяння, що визначене законом як підстава для позбавлення батьківських прав, кожний етап судового процесу у цивільній справі, в якій вирішується відповідне питання.

При дослідження жорстокого поводження з дитиною дисертантка доводить, що під нього підпадає будь-яке насильство, що вчиняється стосовно дитини. Однак підставою для позбавлення батьківських прав залишається жорстоке поводження з дитиною її батька та (або) матері, стосовно яких вирішується судом відповідне питання. Також аргументується застосування до дитини одночасно кількох видів насильства при жорстокому з нею поводженні.

Також у цьому розділі визначено та описано психосоматичні та нервові розлади у дитини, яка перебувала в умовах домашнього насильства, проживала разом з хронічними алкоголіками чи наркоманами, піддавалася експлуатації з боку батьків і неналежного їх ставлення до виховання дитини та ін.

При характеристиці справ про позбавлення батьківських прав дисертантка звертає увагу на факт, що суддя під час їх розгляду має враховувати не лише обставини правового характеру, а й зважати на особливості поведінки учасників справи, аналізувати їх особистісні якості.

Також обґрунтовується висновок про необхідність застосування у таких справах психологічних компетентностей як судом, так і через залучення спеціалістів-психологів при вчиненні окремих процесуальних дій, а також за допомогою проведення судово-психологічної експертизи.

У **третьому розділі** «Психолого-правові наслідки позбавлення батьківських прав» здобувачкою обґрунтовано, що потрібно значну увагу приділяти запобіганню негативним наслідкам позбавлення батьківських прав, а також допомагати дитині адаптуватися до нових обставин, соціалізуватися, долати труднощі, з якими вона стикається після того, як залишилася без піклування одного або обох батьків.

Під гаслом «належне сімейне виховання допомагає дитині стати психологічно цілісною особистістю» в подальшому С. С. Бичкова доводить необхідність індивідуального підбору для кожної дитини форми влаштування з огляду на її вік, стан здоров'я, психологічні особливості та інші фактори, а також обґрунтовує обов'язковість підготовки дітей, позбавлених батьківського піклування, до подальшого влаштування із залученням фахівців – психологів. Адже «діти, батьків яких позбавили батьківських прав, отримали негативний життєвий досвід, який вони привносять у нову сім'ю разом із фобіями, фрустраціями, грубістю, низькою самооцінкою та іншими специфічними психологічними станами». І лише професійний психолог зможе допомогти в подоланні указаних станів.

Крім того, потрібно погодитися із дисертанткою у тому, що здійснення передбаченого законом соціального супроводу «допомагає дитині, позбавленій батьківського піклування, пристосуватися до змінених реалій життя, до нового оточення в разі влаштування до чужої сім'ї чи відповідного закладу, її соціальній адаптації. Проте вкрай необхідним є додаткове забезпечення саме психологічної підтримки і супроводу влаштованої дитини і сім'ї, до якої її влаштовано».

При цьому тільки у разі, коли нова сім'я повністю прийняла до свого родинного кола дитину, позбавлену батьківського піклування, коли дитина проживає в обстановці взаємопідтримки і порозуміння, можна говорити про успішність і ефективність влаштування дитини.

Але якщо дитина перебуває у посттравматичному стресі і їй потрібна психологічна реабілітація, психолог має правильно підібрати методики, оскільки «від повноти, поступовості і послідовності здійснених ним заходів залежить ефективність цього процесу, усуваються негативні наслідки позбавлення батьківських прав і забезпечується неповернення вирішених проблем або, за їх виникнення знову, швидко і максимально власними силами їх подолання».

Достовірність та новизна наукових положень, висновків і рекомендацій полягає як у постановці проблеми, так і способі її вирішення. До основних елементів наукової новизни віднесено наступні: вперше: обґрунтовано взаємозв'язок і взаємозалежність підстав позбавлення батьківських прав із психологічними наслідками діянь батьків стосовно своїх дітей, що становлять такі підстави. Доведено, що незалежно від сили впливу діянь, які становлять підстави позбавлення батьківських прав, вони завжди є негативними, залишають на все життя сліди у характері, звичках, психологічному розвитку дитини; сформовано структуру психологічного супроводу сім'ї, до якої влаштовано дитину, позбавлену батьківського піклування, і відповідної дитини; доведено необхідність психологічної підготовки дитини до подальшої зміни форми влаштування (при патронатному вихованні і при влаштуванні дитини до дитячого закладу) та до автономного дорослого життя (при всіх строкових формах влаштування), щоб запобігти виникненню страхів у дитини перед такими подіями і надати їй психологічну допомогу по адаптації до нових обставин її життя; удосконалено: науковий погляд щодо обов'язковості участі психолога у справах за участю малолітніх та неповнолітніх осіб, у тому числі у справах про позбавлення батьківських прав, у

процесуальному статусі або експерта; визначення психолого-правових засад влаштування дитини, батьки якої позбавлені батьківських прав; позицію про пріоритетність сімейних форм влаштування дитини, позбавленої батьківського піклування (усиновлення, опіки (піклування) в сім'ї, прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу). Аргументовано, що тільки за неможливості забезпечення дитині сімейного виховання її можна влаштовувати до відповідних дитячих закладів, але із використанням такого влаштування як тимчасового заходу, тобто потрібно і надалі намагатися максимально швидко забезпечити дитині влаштування до сім'ї; положення про фактори, котрі слід враховувати при психологічній підготовці дитини, яку позбавлено батьківського піклування, до подальшого її влаштування і сім'ї, до якої планується передати дитину; систему критеріїв і показників психологічної ефективності влаштування дитини, позбавленої батьківського піклування, до сімейної форми; дістали подальший розвиток: позиція щодо психологічного змісту і взаємозв'язку підстав для позбавлення батьківських прав. При цьому аргументовано, що достатньо часто кілька підстав існують одночасно, а інколи навіть неможливо відокремити одну підставу від іншої, оскільки діяння підпадає під ознаки кожної з них. Крім того, обґрунтовано, що вчинення діянь, які складають підстави позбавлення батьківських прав, завжди супроводжується психологічним насильством над дитиною;

положення про психофізіологічні фактори, що впливають на наслідки травматичного впливу на дітей вчинків батьків, стосовно яких вирішується питання про позбавлення батьківських прав; концептуальні засади обов'язковості психологічної підготовки кожної дитини, яка залишилася без батьківського піклування, до подальшого її влаштування, незалежно від того, чи проживала дитина до цього моменту у сімейному оточенні, чи має вона досвід проживання окремо від батьків тощо. Також аргументовано, що потрібно психологічно готувати до прийому дитини, позбавленої батьківського піклування, сім'ю, до якої передбачається її

влаштування.

Практичне значення результатів дослідження С. С. Бичкової полягає в тому, що сформульовані й аргументовані в дисертації наукові положення, висновки і рекомендації впроваджені та мають перспективи використання в: освітньому процесі при викладанні навчальних дисциплін «Юридична психологія», «Психологія сім'ї» і «Конфліктологія», при розробці навчально-методичних і дидактичних матеріалів з указаних дисциплін; та практичній діяльності у процесі провадження у справах про позбавлення батьківських прав, при підготовці дітей, позбавлених батьківського піклування, до подальшого влаштування і сімей до прийняття відповідної дитини на виховання, під час розроблення планів психологічної реабілітації дітей, які потерпають від посттравматичного стресу.

Отже, дисертаційне дослідження С. С. Бичкової виконано на належному науковому рівні, містить низку важливих теоретичних і практичних положень і висновків, що підтверджені статистичними та емпіричними даними.

Анотація дисертації відповідає її змісту і дає уявлення про її актуальність, теоретичне та практичне значення.

Наведене дає підстави для загальної позитивної оцінки роботи.

Водночас, потрібно звернути увагу на окремі дискусійні положення дисертаційного дослідження:

1) скрізь, де є потреба досягнути згоди в прийнятті рішень, де є спільна потреба зберігати конструктивну практику, виникає потреба в ефективному когнітивному спілкуванні. Розгляд справ про позбавлення батьківських прав не є винятком із цього правила. Проте дисертантка лише побіжно окреслила окремі риси такого спілкування у відповідному судовому процесі;

2) доцільно було б також звернути у межах роботи на питання реабілітації батьків, яких позбавили батьківських прав, що дозволить їм в

майбутньому повернути статус «батька» або «матері»;

3) авторка розвиває позицію психологічного супроводу дитини, позбавленої батьківського піклування і влаштованої до прийомної сім'ї, та цієї сім'ї. Однак із змісту дисертації не простежується відповіді на питання про взаємодію соціальних служб, практичних психологів та інших органів, організацій при здійсненні указанного супроводу.

Наведені зауваження і побажання мають на меті розвиток психологічної науки, носять дискусійний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку роботи.

Загальний висновок: дисертація С. С. Бичкової на тему «Психолого-правова характеристика позбавлення батьківських прав» є завершеною, кваліфікаційною науковою працею, виконана авторкою самостійно, розв'язує важливе наукове завдання. Дисертаційне дослідження повністю відповідає вимогам Тимчасового порядку присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 167 від 6 березня 2019 року (зі змінами), Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим Наказом Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року, а його авторка Бичкова Світлана Сергіївна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 – Психологія.

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, професор

В'ячеслав КАЗМІРЕНКО

Підпис Казмиреника В.В. засвідчую
Секретар Шевченко Ольга Петрівна